

LYDERIO PROBLEMA PARLAMENTINĖJE VALSTYBĖJE. SEIMO FRAKCIJŲ VADOVAI PARLAMENTINĖS KRIZĖS LAIKOTARPIU 1926 M.

AUDRONĖ ŽEMAITYTĖ-VEILENTIENĖ

*Kauno technologijos universitetas
Kaunas University of Technology
K. Donelaičio g. 73, Kaunas
El. paštas audrone.veilentiene@ktu.lt*

Santrauka

Straipsnyje analizuojami III Seimo frakcijų lyderių veiksmai parlamentinės krizės laikotarpiu, bandoma išsiaiškinti, ar buvo galima užkirsti kelią kariniam perversmui. Pateikti duomenys rodo, kad perversmo buvo galima išvengti liaudininkams sudarius koaliciją su viena iš krikščionių demokratų bloko frakcijų – Ūkininkų sąjunga. Liaudininkai tuo nepasinaudojo, nes jų tikslas buvo ne tiek įgyvendinti demokratines reformas, kiek susilpninti krikščionių demokratų įtaką šalyje.

Reikšminiai žodžiai: Seimo frakcija; koalicija; opozicija; parlamentinė krizė; višumėnės nuomonė; perversmas.

Įvadas

1926 metais rinkimuose į III Seimą nė viena partija negavo absoliučios daugumos, todėl Vyriausybę formuoti ėmė daugiausia vietų Seime gavusi Lietuvos valstiečių liaudininkų partija. Dėl įsisenėjusios politinės nesantaikos ir šmeižto rinkimų kampanijos metu liaudininkai negalėjo sudaryti koalicijos su krikščionių demokratų (toliau – KD) bloko frakcijomis, todėl buvo suformuota koalicija su skirtingų programų ir interesų

politiniais partneriais – socialdemokratais ir tautinėmis mažumomis. Aišku, tokia koalicija negalėjo būti ilgalaikė. Nuo partijų lyderių valstybinio darbo patirties, jų gebėjimo kartu dirbti Seime, tolerancijos politiniams oponentams ir požiūrio į visuomenės nuomonę priklausė ne tik III Seimo, bet ir demokratinės santvarkos, valstybės likimas. Partijų tarpusavio santykių ir darbo koalicijose tema aktuali ir dabar, kai nė viena partija parlamente neturi absoliučios daugumos.

Analizuojant temą remtasi pagrindiniu šaltiniu – III Seimo stenogramomis, taip pat panaudota Lietuvos valstiečių liaudininkų sąjungos (toliau – LVLS) frakcijos Seime ir LVLS centro komiteto posėdžių protokolų medžiaga, partijų laikraščių straipsniai ir amžininkų atsiminimai. Taip pat naudotasi studijomis apie to laikotarpio politinę situaciją ir monografijomis apie politinius veikėjus.

Straipsnio tikslas: išanalizuoti III Seimo frakcijų lyderių veiksmus parlamentinės krizės laikotarpiu 1926 m., išsiaiškinti, ar buvo galima užkirsti kelią kariniam perversmui. Chronologinės ribos – 1926 m. sausio mėn. – 1927 m. sausio mėn.

Tyrimo metodai: aprašomasis, analizės ir lyginamasis.

Besibaigiant II Seimo kadencijai, krikščionių demokratų blokas susilpnėjo, atsirado prieštaravimų tarp Lietuvos krikščionių demokratų partijos (toliau – LKDP), Lietuvos ūkininkų sąjungos (toliau – LŪS) frakcijų iš vienos pusės ir Lietuvos darbo federacijos (toliau – LDF) frakcijos – iš kitos. LDF frakcijai nepavykdavo Seime priimti jų parengtų įstatymų projektų dėl darbininkų socialinės padėties pagerinimo. Kelis kartus jų pateikti projektai buvo taip iškraipyti, kad LDF atstovai turėjo balsuoti „prieš“. Krikščionių demokratų (toliau – KD) bloko gretų susilpnėjimu pasinaudojo kairiosios frakcijos, kurios 1926 m. vasario 9 d., padedant tautinėms mažumoms ir kai kuriems KD bloko atstovams, Seimo Pirmininku išrinko liaudininką dr. Joną Staugaitį. Antanas Endziulaitis, būdamas vidaus reikalų ministru, dalyvavo KD bloko ir valstiečių liaudininkų sąjungos politinėse kovose. Siekdamas priversti atsistatydinti iš pareigų netikėtai Seimo Pirmininku išrinktą J. Staugaitį, 1926 m. vasario 23 d. atleido jį iš Kauno miesto ligoninės direktoriaus pareigų ir perdavė jas Vladui Kuzmai¹. Vėliau šis įsakymas buvo pakeistas ir J. Staugaičiui suteiktos atostogos². Deja, J. Staugaitis Seimo Pirmininku galėjo būti tik vieną mėnesį, nes dauguma parlamentarų pareikalavo užbaigti sesiją ir sušaukti nepaprastąją sesiją.

KD bloką aršiai puolė liaudininkų spauda. 1926 m. sausio 1 d. liaudininkų laikraštyje „Lietuvos žinios“ pasirodė straipsnelis „Krikščionys“ rengiasi prie diktatūros“, kuriame cituojama Lietuvos socialdemokratų partijos (toliau – LSDP) atstovo Seime Kipro Bielinio kalba, pasakyta 1925 m. gruodžio 30 d. posėdyje. K. Bielinis kritikavo

¹ Kaip tai pavadinti? Vidaus reikalų min. P. Endziulaitis faktų šviesoje. *Lietuvos žinios*. 1926, vasario 26, p. 1.

² Kaip D-ras Jonas Staugaitis atostogų gavo. *Lietuvos žinios*. 1926, vasario 27, p. 1.

Vyriausybę ir KD bloką, kad jie nesistengia pašalinti ekonominės ir finansinės krizės, bet ruošiasi įvesti diktatūrą³.

Tokių gandų buvo girdėję ir tautininkai. Istorikas A. Kasparavičius rašė, kad 1925 m. lapkričio mėn. viduryje Antanas Smetona SSRS pasiuntinybės darbuotojui Sobolevskui prasarė, kad Lietuvoje kuriasi fašistinė organizacija, kuriai vadovauja LDF pirmininkas Kazimieras Ambrozaitis ir LKDP atstovas Antanas Šmulskštys, norintys pakartoti Italijos istoriją Lietuvoje⁴. Kiek vėliau, 1926 m. vasario 21 d., Lietuvos tautininkų sąjungos (toliau – LTS) suvažiavime prof. Augustinas Voldemaras skaitė paskaitą, kurioje teigė, kad KD bloko diktatūra negalima, o jei galima – tai tik karinė, tačiau joks protingas kariškis jai nepritarė⁵.

1926 m. kovo 2 d. „Lietuvos žinios“ rašė, kad KD blokas norėjo įvesti diktatūrą, išrinkdami Seimo Pirmininku K. Ambrozaitį, nes Mykolas Krupavičius ir taip jau vadovavo visoms ministerijoms, o Prezidentui Aleksandriui Stulginskiui išvažiuavus gydytis į užsienį, Seimo Pirmininkas vaduotų Prezidentą. Užėmę visus postus krikdemai, „Lietuvos žinių“ nuomone, būtų įvedę diktatūrą, bet to padaryti nepasisėkė, nes kai kurie KD bloko atstovai balsavo už dr. Joną Staugaitį ir jis buvo išrinktas Seimo Pirmininku⁶. 1926 m. kovo 21 d. „Lietuvos žinios“ pirmą kartą krikščionis demokratų pavadino fašistais, – straipsnyje „Jėzuitiškas fašizmas“ aiškinama: „...jeigu mūsų fašistams dar prisieina dangstytis įstatymais, tai turbūt tik dėl to, kad jų tarpe iki šiol neatsirado tikro lietuviško Mussolini“⁷.

Kitame numeryje „Lietuvos žinios“ rašė, kad politiškai subankrutavusi LDF kuria naują organizaciją – „Mažazemių ir naujakurių sąjungą“⁸. Rinkimų įkarštyje pasirodė „Lietuvos fašistų komiteto“ atsišaukimas, kuris gąsdino rinkėjus, kad nebalsojų už „socialistiškai žydiškus ir tautininkų sąrašus“. 1926 m. gegužės 12 d. „Lietuvos žinios“ išspausdino straipsnį su antrašte „Krikščionių „fašistai“ jau pradėjo veikti. Peršautas Raseinių burmistras p. Jonas Stankaitis“⁹.

Krikščioniškųjų organizacijų laikraščiai atsakė tuo pačiu, vis dėlto jie buvo nuosai-kesni.

Rinkimuose į III Seimą taip pat nė viena partija negavo absoliučios daugumos. 1926 m. birželio 2 d. susirinkusį į pirmąjį posėdį Seimą sudarė: 22 LVLS, 15 LSDP, 15 LKDP, 11 LŪS atstovų, 5 LDF, 3 LTS, 2 Ūkininkų partijos (toliau – LŪP), 3 žydu, 4 lenkų, 6 klaipädiečių ir vokiečių atstovai. LVLS gavo daugiausia balsų. 1926 m.

³ „Krikščionys“ rengiasi prie diktatūros. *Lietuvos žinios*. 1926, sausio 1, p. 1.

⁴ Kasparavičius, A. SSSR ir 1926 metų perversmas Lietuvoje: diplomatija prieš demokratiją. *Lietuvos istorijos metraštis: 1998*. Vilnius, 1999, p. 128–129.

⁵ Buvęs. Prof. A. Voldemaro paskaita. *Lietuvos žinios*. 1926, vasario 24, p. 3.

⁶ Kortas atidengus. *Lietuvos žinios*. 1926, kovo 2, p. 1.

⁷ Jėzuitiškas fašizmas. *Lietuvos žinios*. 1926, kovo 21, p. 1.

⁸ Veidmainingi gynėjai. *Lietuvos žinios*. 1926, sausio 3, p. 2.

⁹ Krikščionių „fašistai“ jau pradėjo veikti. Peršautas Raseinių burmistras p. Jonas Stankaitis. *Lietuvos žinios*. 1926, gegužės 12, p. 1.

gegužės 22 d. „Lietuva“ išspausdino straipsnį „Aplink naujos vyriausybės sudarymą“, kuriame pateikė interviu su krikščioniškų organizacijų lyderiais. M. Krupavičius LKDP vardu atsakė, kad koalicijos su liaudininkais nesudarys, „nes praktika parodė, kad kartu dirbti negalima“. LŪS pirmininkas Feliksas Mikšys pasakė, kad LVLS artimesnė LDF, o ne LŪS, o LŪS artimesnė LTS¹⁰.

LDF laikraštyje „Darbininkas“ 1926 m. birželio 6 d. išspausdintas „Lietuvos“ korespondento pasikalbėjimas su LDF pirmininku K. Ambrozaičiu, kuriame jis pareiškė, kad dirbs opozicijoje, bet laukia sunkūs ir pavojingi metai¹¹.

K. Ambrozaitis, išreiškęs radikalesnių KD bloko atstovų pažiūras, jau 1926 m. birželio 13 d. LDF laikraštyje „Darbininkas“ rašė: „[...] jei socialistinė valdžia, nesilaikydama Konstitucijos, norėtų prievarta užmesti žmonėms savo pančius, ir savo programą, tuomet žmonės turi teisę sukilti prieš tokią valdžią ir pašalinti ją“¹². Kartu šiame straipsnyje jis ramino LDF narius, kad nebijotų.

M. Krupavičius atsiminimuose rašė, kad paskelbus rinkimų rezultatus, pas jį į Žemės ūkio ministeriją atėjo Antanas Merkys, tuo metu buvęs LTS pirmininku, ir pradėjo įkalbinėti neperleisti valdžios liaudininkams, nes jie sugriausią valstybę ir atiduosią ją bolševikams. A. Merkys pareiškęs, kad tautininkų ir krikščionių koalicija yra labai natūrali, nes šios dvi partijos į daugelį valstybės reikalų žiūri vienodai¹³. Akivaizdu, kad tautininkai siekė bendradarbiauti su liaudininkais tik rinkimų metu, tačiau netikėjo savo partnerių gebėjimu valdyti valstybę.

Krikščionys demokratai nenorėjo sudaryti koalicijos su liaudininkais ir socialdemokratais, tačiau žadėjo būti valstybine opozicija. Kazys Grinius atsiminimuose rašė, kad krikščionys demokratai atsisakė eiti į koaliciją, o tautininkai jau po rinkimų ėmė krypti į opoziciją¹⁴. Antanui Smetonai buvo pasiūlytas valstybės kontrolieriaus postas, tačiau jis sutiko juo būti, jei A. Voldemaras bus paskirtas užsienio reikalų ministru. Vis dėlto liaudininkams ir socialdemokratams tokie reikalavimai iš 3 atstovus III Seime turinčių tautininkų atrodė per dideli. Tautininkams atsakius į Vyriausybę, tą patį padarė ir LŪP. Po ilgų derybų koalicija sudaryta su socialdemokratais ir tautinėmis mažumomis.

Antano Tumėno fonde Lietuvos centriniame valstybės archyve pavyko rasti memorandumą, rašytą 1926 metais (tikslesnė data nenurodyta), kuriame analizuojama situacija, susidariusi per rinkimus į III Seimą, ir siūloma nesudaryti koalicijos su tautinėmis mažumomis, nes tik žydai „gali įeiti be žalos valstybės nepriklausomybei“. Kaip išeitį iš pavojingos situacijos, kurioje supriešiamos dvi jėgos, A. Tumėnas siūlė

¹⁰ Aplink naujos vyriausybės sudarymą. *Lietuva*. 1926, gegužės 22, p. 3.

¹¹ „Lietuvos“ korespondento pasikalbėjimas su Darbo Federacijos pirmininku K. Ambrozaičiu apie susidariusią politinę padėtį po rinkimų. *Darbininkas*. 1926, birželio 6, p. 1.

¹² Ambrozaitis, K. Laimėjimai ir pralaimėjimai. *Darbininkas*. 1926, birželio 13, p. 1.

¹³ Dirvelė, E. *Klasių kova Lietuvoje 1926 metais*. Vilnius, 1961, p. 170.

¹⁴ Eidintas, A. *Kazys Grinius*. Vilnius, 1993, p. 165.

apolitišką kombinaciją – darbo kabinetą, turintį vykdomąją valdžią ir atsakingą prieš visą Seimą¹⁵. A. Tumėnas buvo krikščionių demokratų nuosaikiojo sparno atstovas ir nesivėlė į politines batalijas.

Rinkimų metu vyravęs partijų priešiškus išliko ir Seime. Dauguma tapę liaudininkai ir socialdemokratų, pajutę savo galią, kaip anksčiau krikščionys demokratai, pradėjo diktuoti savo sąlygas, neatsižvelgdami į opozicijos nuomonę ir protestus. 1926 m. birželio 2 d. įvykusiame pirmajame III Seimo posėdyje buvo renkamas Seimo prezidiumas. Seimo Pirmininku išrinktas liaudininkas dr. Jonas Staugaitis, I vicepirmininku – socialdemokratas Steponas Kairys, II vicepirmininku – krikščionis demokratas Jonas Steponavičius, I sekretoriumi – vokiečių Rudolfas Kinderis. Tai buvo pirmoji nuolaida tautinių mažumų atstovams. Į I sekretoriaus pareigybę kandidavo ir LŪS pirmininkas F. Mikšys, tačiau jis negavo pakankamai balsų. Vėliau jis kaltino poziciją, esą ši nesilaikiusi prezidiumo rinkimų teisingumo. F. Mikšio teigimu, LŪS, turėdama 11 žmonių, teisingai reikalavo I sekretoriaus vietos, tačiau laimėjo mažesnę 6 žmonių grupę¹⁶. Renkant II vicepirmininką Seimo dauguma demonstratyviai nebalsavo už krikščionių demokratų kunigą Justiną Staugaitį, todėl teko pakartoti rinkimus. Tai pasikartojė ir 1926 m. birželio 30 d. antrą kartą renkant prezidiumą¹⁷.

Jau pirmuosiuose posėdžiuose socialdemokratų pateiktą Seimui svarstyti „Amnestijos įstatymo pakeitimą“ ir „Karo stovio panaikinimo įstatymą“, valstiečiai liaudininkai – „Susirinkimų įstatymo pakeitimo panaikinimą“ ir „Spaudos įstatymo pakeitimo panaikinimą“¹⁸. Siūlydami savo įstatymų projektus, Seimo posėdžių metu socialdemokratų nenavėgė kaltinti ir šmeižti krikščionių demokratų. 1926 m. birželio 6 d. Jeronimas Plečkaitis apkaltino krikščionių demokratų valdymą smurtu, žmonių demoralizavimu, aiškino, kad M. Krupavičius atiminėjo žemę iš savanorių ir atiduodavo LDF agitatoriams, LDF kaltino provokacijomis ir atsišaukimo, rašyto „fašistų komiteto“ vardu, autoryste¹⁹. K. Bielinis 1926 m. liepos 17–18 d. LŪS pavadino „parazitine organizacija“²⁰.

1926 m. birželio 17 d. buvo priimtas įstatymas dėl karo padėties panaikinimo, nors dauguma LKDP, LŪS ir LDF atstovų prieštaravo pasiūlytai įstatymo redakcijai²¹. Krikščioniškosios frakcijos norėjo, kad prie demarkacijos linijos karo padėties įstatymas veiktų 10 kilometrų, o ne 1 kilometro ruože, tačiau 43 balsavus „už“, 20 – „prieš“, įstatymas dėl karo padėties buvo panaikintas. Tą pačią dieną svarstant „Susirinkimų įstatymo pakeitimo panaikinimą“, Leonas Bistras stebėjosi, kodėl taip skubiai keičiami įstatymai. Jis nurodė, kad paskubomis priimant Karo stovio panai-

¹⁵ Memorandumas 1926 m. *Lietuvos centrinis valstybės archyvas*. F. 1557, ap. 1, b. 208, lap. 1–2.

¹⁶ *III Seimo stenogramos*. I sesija, 6 posėdis, 1926 m. birželio 9 d. Kaunas, 1926–1927.

¹⁷ *III Seimo stenogramos*. I sesija, 15 posėdis, 1926 m. birželio 30 d.

¹⁸ *III Seimo stenogramos*. I sesija, 1 posėdis, 1926 m. birželio 2 d.; I sesija, 3 posėdis, 1926 m. birželio 7 d.; I sesija, 7 posėdis, 1926 m. birželio 12 d.

¹⁹ *III Seimo stenogramos*. I sesija, 2 posėdis, 1926 m. birželio 5 d.

²⁰ *III Seimo stenogramos*. I sesija, 22 posėdis, 1926 m. liepos 17–18 d.

²¹ *III Seimo stenogramos*. I sesija, 9 posėdis, 1926 m. birželio 17 d.

kinimo įstatymą buvo padaryta didelė klaida užsienio politikoje, nes 1 straipsnyje nurodoma, kad 1 kilometro ruože prie demarkacijos linijos su Lenkija lieka galioti karo padėties įstatymas. Taip pirmą kartą pripažįstama, kad už demarkacijos linijos yra Lenkija, o ne okupuotos Lietuvos žemės.

1926 m. birželio 22 d. III Seimo 10 posėdyje Ministras Pirmininkas Mykolas Sleževičius perskaitė Ministrų kabineto deklaraciją. Ją aštriai kritikavo KD bloko vardu kalbėjęs M. Krupavičius. Pranešėjas citavo liaudininkų ir jų sąjungininkų spaudą, be to, įrodinėjo jų straipsnių, kritikuojančių krikščionis demokratų, antivalstybinį pobūdį, kaltino politiniu susidorojimu su KD blokui palankiais valdininkais ir karininkais. M. Krupavičius, nepripažindamas savo kaltės dėl pralaimėjimo, teigė, kad kaltas visuomenės politinis nenusistovėjimas ir nepakankamas susiorientavimas partijų siekiuose; nežabota, peržengusi padarumo ir valstybingumo ribas, kairiųjų ir tautinių mažumų prieš rinkimus vykdyta agitacija, taip pat prisidėjo finansinė krizė. M. Krupavičius žiūrėjo pavojų, kad M. Sleževičiaus Vyriausybė turės tenkinti visus savo sąjungininkų lenkų frakcijos reikalavimus, nes kitaip neturės daugumos palaikymo. Jis abejojo ir paties Ministro Pirmininko tvirtumu ginant Lietuvos teises į Vilniaus kraštą ir net priminė, kad šis buvęs Pauliaus L. A. H. Hymanso (pirmojo Tautų lygos vadovo) pasiūlyto projekto šalininku. M. Krupavičius nurodė, kad LSDP svarbu užmegzti ekonominius santykius su Lenkija, o politiniai santykiai jiems nėra svarbūs, kaip ir žydams, Klaipėdos vokiečiams, jau nekalbant apie lenkus. Suabejojęs, ar sugebės M. Sleževičius su tokiais sąjungininkais ginti Lietuvos interesus, KD bloko atstovas pareiškė, kad santykiai su Vyriausybe priklausys nuo to, kiek jinai gerbs svarbiausius krikščionių demokratų idealus: krikščionybę, demokratybę ir tautybę. Bet jei Vyriausybė paskelbs katalikams kovą, jei Lietuvos interesai bus išduodami mažumų naudai, jei dėl jos darbų valstybei grės pavojus, pažadėjo pereiti į griežtą opoziciją²². Tai buvo rimtas perspėjimas Vyriausybei.

1926 m. birželio 22 d. vykusiose diskusijose dėl Ministro Pirmininko deklaracijos K. Ambrozaitis apkaltino M. Sleževičiaus Vyriausybę nekorektiškumu buvusiai Vyriausybei ir teroro politikos vykdymu prieš oponentus. Jis citavo 1925 m. „Lietuvos žinių“ straipsnius, kurie kvietė žmones protestuoti ir sukilti prieš krikščionių demokratų valdomą Seimą ir Vyriausybę. Taip pat pranešėjas kritikavo LVLS, kad jie savo agitacija griovė ne tik Seimo autoritetą, bet ir valstybingumo idėją, abejojo valdančiojo bloko gebėjimu kartu dirbti valstybinį darbą. Lygindamas Vyriausybės deklaraciją su prieš rinkimus skelbtais pažadais, K. Ambrozaitis pareiškė, kad laimėjusios partijos pamiršo dalytus pažadus, be to, neaiški ekonominė politika ir kt.²³

M. Sleževičiaus deklaraciją kritikavo net jų sąjungininkai tautininkai. Kaip antai A. Voldemaras vidaus politikos srityje prieštaravo apskričių viršininkų keitimui, politinės policijos panaikinimui, pasigedo programos finansinėje srityje, aiškumo tikybos klausimais. Aptardamas užsienio politiką, A. Voldemaras prieštaravo Klaipėdos konvencijos

²² *III Seimo stenogramos*. I sesija, 11 posėdis, 1926 m. birželio 22 d.

²³ *Ten pat*.

vykdymui. A. Voldemaro teigimu, konvencijos pasirašymas buvo Ernesto Galvanausko Vyriausybės klaida. Taip pat kritikavo Vyriausybę dėl neiškių pozicijų užsienio politikos srityje. Politikas informavo, kad K. Grinius, dar prieš tapdamas Prezidentu, davė interviu laikraščiui „Segodnia“²⁴, kuriame pasakė, kad santykiai su Vatikanu nebus užmezgti²⁵. Taip pat, jo nuomone, blogai, kad nėra užsienio reikalų ministro. LTS vardu jis pareiškė, kad palaikys Ministrų kabineto siūlymus, atitinkančius Lietuvos reikalus, tačiau balsuojant dėl deklaracijos susilaikys ir palauks konkrečių darbų.

Socialdemokratų lyderis S. Kairys pareiškė, kad jeigu Vyriausybė nori įgyvendinti visus deklaracijoje paminėtus sumanymus, tam prireiks mažiausiai 10 metų. Vis dėlto jis nepritarė kai kuriems deklaracijos teiginiams. Pavyzdžiui, socialdemokratų netenkino per didelės lėšos, skiriamos krašto apsaugai, ir jis pasiūlė nubraukti 10 milijonų litų iš Krašto apsaugos ministerijos biudžeto. S. Kairio nuomone, jei Lietuvai reikia atremti pavojų, vienintelis kelias – visuotinis gyventojų apmokymas. Švietimo srityje socialdemokratai turėjo griežtą tikslą – Bažnyčią atskirti nuo valstybės, o mokyklą – nuo Bažnyčios, todėl jų lyderis pareikalavo artimiausiu laiku tikybos pamokas padaryti fakultatyvinio pobūdžio. Be to, jie pareikalavo panaikinti žvalgybą ir išaiškinti žvalgybos darbuotojų nusikaltimus.

Žydų frakcijos atstovas Jokūbas Robinzonas, pažadėjęs paramą Vyriausybei, reikalavo tik laikytis Konstitucijos ir pasisakė prieš privilegijas.

Lenkų frakcijos atstovas Viktoras Budzinskis džiaugėsi, kad naujojo Ministrų kabineto deklaracija pasmerkė buvusių vyriausybių darbus, ir išreiškė viltį, kad bus ištaisytos skriaudos, padarytos lenkų tautinei mažumai. Jis paneigė krikščionių teiginius apie lenkams duotas pažadas ir pareiškė pasitikėjimą M. Sleževičiaus Vyriausybe.

Balsuojant dėl Ministrų kabineto deklaracijos, LKDP, LŪS ir LDF pareiškė nepasitikėjimą M. Sleževičiaus Vyriausybe, tačiau Seimo dauguma balsavo už pasitikėjimą naujuoju Ministrų kabinetu.

Seimo dauguma, nekreipdama dėmesio į opoziciją, toliau vykdė valstybės liberalizavimo politiką.

1926 m. liepos 2 d. svarstant „Amnestijos įstatymo projektą“, LSDP ir LVLS apkaltino buvusią Vyriausybę dėl 1926 m. birželio 13 d. demonstracijos, kurios dalyviai daužė vitrinas ir mušė policininkus bei karininkus²⁶. Buvęs Ministras Pirmininkas L. Bistras paaiškino, kad leidimas rengti mitingą Rotušės aikštėje buvo duotas socialdemokratams, tačiau jie nesuvaldė minios ir ši išėjo į gatvę. Pasak jo, policija bandė išsklaidyti minią, tačiau jos buvo per mažai. Ginklo naudoti nenorėjo, kol gavo Prezidento K. Griniaus leidimą, tačiau tuo metu minia jau buvo išsiskirsčiusi. „Lietuvos žinios“ kaltino krikščionis demokratams, esą jie mokėjo po 5 litus chuliganams, kad šie keltų neramumus. L. Bistras griežtai paneigė šiuos kaltinimus. Jis paaiškino, kad rinkimus laimėjus dabartinei Seimo

²⁴ Dienraštis rusų kalba, leistas Rygoje (*red. past.*)

²⁵ III Seimo stenogramos. I sesija, 12 posėdis, 1926 m. birželio 23–24 d.

²⁶ III Seimo stenogramos. I sesija, 16 posėdis, 1926 m. liepos 2 d.

daugumai, kuri rinkimų metu nuolat koneveikė krikščionių demokratų valdžią, minia išėjo parodyti paniekos buvusiai Vyriausybei. Valdininkai nedrįso panaudoti ginklo, nes, žinodami naujosios Seimo daugumos pažiūras, negalėjo būti tikri, kad nebus pasodinti į kalėjimą vietoj paleistųjų kalinių. L. Bistras patarė tiek daug nekalbėti apie fašizmą, kurio iš tikrųjų Lietuvoje nėra, nes tokios kalbos gali esą pagimdyti tikrą fašizmą.

1926 m. liepos 6 d. balsuojant dėl viso „Amnestijos įstatymo“, LKDP, LŪS, LŪP, LTS ir net LVLS balsavo „prieš“, nes nebuvo atsižvelgta į jų siūlytas pataisas, o galutinis variantas per daug praplėtė amnestijos ribas. Už šį įstatymą balsavo LSDP, žydai, lenkai ir vokiečiai. 20 balsavus „už“, o 31 – „prieš“, „Amnestijos įstatymas“ buvo atmestas. Vis dėlto tą pačią dieną vėl buvo pasiūlytas visais 3 skaitymais svarstyti naujas „Amnestijos įstatymo projektas“, kuris beveik nesiskyrė nuo atmestojo ir Teisių komisijos buvo pripažintas nesvarstytinu. Šis įstatymas apsvarstytas 3 skaitymais ir paskubomis priimtas LVLS, LSDP ir tautinių mažumų balsais.

1926 m. liepos 2 d. taip pat priimtas „Susirinkimų įstatymo pakeitimas“²⁷. Pakeistas spaudos įstatymas, kuriame spaudos leidinių likimą pavesta spręsti teismui, o ne apskrities viršininkui²⁸.

Kairiųjų Vyriausybė, skubiai vykdydama savo reformas, visiškai neatsižvelgė į vienuomenės nuomonę – krikščionims demokratams artimi karininkai buvo atleidžiami iš kariuomenės, darbo pradėjo netekti krikščionių demokratų vyriausybės paskirti valdininkai, buvo ruošiamasi mažinti kariuomenės skaičių, nemokamos pašalpos katalikiškoms organizacijoms, sulaikomi atlyginimai kunigams, sparčiai kuriamos lenkiškos pradinės mokyklos. Visi šie žingsniai buvo daromi ne tiek siekiant įgyvendinti demokratines programas, kiek norint pakirsti krikščionių demokratų įtaką šalyje. Tokie veiksmai negalėjo nesukelti aktyvaus KD bloko pasipriešinimo.

Seimo daugumai nuolat ignoruojant opozicijos pasiūlymus, tyčiojantis ir niekinant buvusių vyriausybių darbus, krikščionys demokratai buvo priversti gintis. Seime nuo liepos iki gruodžio mėn. jie įteikė 13 interpeliacijų įvairiais klausimais. Pirmoji KD bloko interpeliacija, skirta Ministrui Pirmininkui, buvo svarstoma 1926 m. liepos 13 d. vykusiame Seimo posėdyje. Interpeliacijoje buvo rašoma, kad dėl savo pažiūrų buvo atleisti: Krašto apsaugos ministerijoje – gen. lt. Kazys Ladyga (iš Vyriausiojo štabo viršininko pareigų), plk. Vincui Grigaliūnui–Glovackiui pasiūlyta išeiti iš atsargų; Žemės ūkio ministerijoje – Žemės reformos departamento direktorius Daniliauskas (pažemintas pareigose atostogų metu); Užsienio reikalų ministerijoje – Magdalena Avietėnaitė (atleista iš ELTOS direktorės pareigų); Švietimo ministerijoje – Liudas Gira ir Kernauskas; Vidaus reikalų ministerijoje – Antanas Jakobas ir Jokūbas Šernas; Finansų ministerijoje – Dulskis²⁹. Visi šie valdininkai atleisti be jokių motyvų ir paaiškinimų, o jų vietas

²⁷ *III Seimo stenogramos*. I sesija, 17 posėdis, 1926 m. liepos 6 d.

²⁸ *Vyriausybės žinios*. 1926, Nr. 232, p. 2–3.

²⁹ *III Seimo stenogramos*. I sesija, 19 posėdis, 1926 m. liepos 13 d.

užėmė daugiausia mažesnio išsilavinimo, tačiau valdančiosioms partijoms priklausantys asmenys. Seimo dauguma nutarė interpeliaciją pripažinti neskubota.

1926 m. liepos 15 d. posėdyje svarstant šios interpeliacijos priimtinumą klausimą, M. Krupavičius L. Giros atleidimą iš valstybės teatro pavadino „negarbingo žmogaus darbu“³⁰. 1926 m. liepos 17 d. Seimo posėdyje Seimo Pirmininkas dr. Jonas Staugaitis pareikalavo, kad LKDP lyderis atsiimtų žodžius, kurie ižeidė švietimo ministrą Vincą Čepinskį. M. Krupavičiui atsisakius tai padaryti, J. Staugaitis neleido jam toliau kalbėti ir liepė palikti tribūną. Kadangi M. Krupavičius nepakluso, Seimo dauguma nusprendė 3 posėdžiams pašalinti jį iš Seimo už ministro ižeidimą ir prieštaravimą Seimo Pirmininkui³¹.

1926 m. liepos 13 d. LVLS frakcija įteikė Ministrui Pirmininkui interpeliaciją „Dėl buvusio ministrų kabineto neteisėto valstybės lėšų eikvojimo“³². 1926 m. liepos 17–18 d. vykusiam 22-ajame posėdyje Ministras Pirmininkas M. Sleževičius, atsakydamas į interpeliaciją dėl buvusio Ministrų kabineto neteisėto valstybės lėšų eikvojimo, išvardijo visas krikščioniškas organizacijas, gavusias pašalpas iš Ministro Pirmininko fondo, skirto netikėtiems reikalams, ir pareiškė, kad nuspręsta šias pašalpas susigrąžinti į biudžetą, pavertus jas paskolomis³³.

1926 m. liepos 20 d. KD blokas įteikė interpeliaciją Ministrui Pirmininkui dėl užsienio paskolos³⁴. Joje M. Sleževičius kaltinamas tuo, kad būdamas II Seimo nariu, protegavo firmą „Foundation Co“.

Kaip atsaką į interpeliacijas 1926 m. liepos 21 d. 25-ajame posėdyje LVLS pasiūlė „Valstybės išlaidų sąmatos 1926 m. papildymą ir pakeitimą“, kuriuo sumanė nubraukti 50 proc. išlaidų, skirtų religijų įstaigoms išlaikyti, iš viso 787 590 Lt. Šią sumą jie norėjo skirti metrikų vedimui ir saugojimui, melioracijai ir savivaldybėms finansuoti. Tiesa, nebuvo numatyta, kas turės teisę rašyti metrikus. LŪS frakcijos narys Kazimieras Jokantas įrodinėjo, kad šie pasiūlymai pateikti ne dėl taupumo, bet dėl liaudininkų ir socialdemokratų neapykantos Bažnyčiai ir dvasininkams. Jis aiškino, kad tikyba turi didelę reikšmę valstybės gyvenime, o atėmus atlyginimą iš dvasininkų, jie negalės vykdyti savo pareigų³⁵. A. Voldemaras pareiškė, kad visi svarbiausi klausimai šiame Seime sprendžiami iki paryčių užsitęsiančiuose posėdžiuose, nors rezultatas iš anksto aiškus, nes dauguma balsuos už įstatymo priėmimą. Taip pat politikas stebėjosi, kodėl vienas geriausių juristų Zigmąs Toliušis pasirašė po tokiu nerimtu pasiūlymu, nes nepateiktas joks įstatymas, kas vietoj Bažnyčios rašys civilinius aktus. Jo nuomone, Bažnyčia dėl kelių šimtų tūkstančių litų nenukentės, bet toks elgesys gali sukelti ti-

³⁰ III Seimo stenogramos. I sesija, 20 posėdis, 1926 m. liepos 15 d.

³¹ III Seimo stenogramos. I sesija, 21 posėdis, 1926 m. liepos 17 d.

³² III Seimo stenogramos. I sesija, 20 posėdis, 1926 m. liepos 15 d.

³³ III Seimo stenogramos. I sesija, 22 posėdis, 1926 m. liepos 17–18 d.

³⁴ III Seimo stenogramos. I sesija, 23 posėdis, 1926 m. liepos 20 d.

³⁵ III Seimo stenogramos. I sesija, 25 posėdis, 1926 m. liepos 21 d.

kinčiųjų susierzinimą, nes kova su Bažnyčia yra pavojinga valstybei. Jis kvietė Seimo narius būti atsargesnius, nes susidaro įspūdis, kad kovojama ne su klerikalizmu, bet su tikyba ir Bažnyčia, kas yra šventa žmogui. Balsuojant slapta, 36 prieš 35 šis įstatymo projektas pripažintas nesvarstytinu.

1926 m. rugsėjo 28 d. KD bloko frakcijos atstovai pasirašė interpeliaciją Ministrui Pirmininkui dėl vidaus reikalų ministro veiksmų. Ministras buvo kaltinamas, kad išleido instrukciją, kuria darbininkų streiko metu apribojo įmonių savininkų teises į jų turta, ir taip pažeidė įstatymus. Pasak interpeliacijos teikėjų, dėl to Lietuvoje kilo streikų, organizuojamų darbininkų profesinių sąjungų, banga, pakilo komunistų judėjimas, o tai kelia pavojų valstybei. Be to, vidaus reikalų ministras buvo kaltinamas, kad Jėzuitų ordino vienuoliams neduoda leidimo gyventi Lietuvoje ir sulaiko pinigus, skirtus tikybinių įstaigų reikalams³⁶.

1926 m. spalio 8 d. Ministras Pirmininkas M. Sleževičius, atsakydamas į interpeliaciją, paaiškino, kad opozicijos interpeliacijose keliami klausimai mažai pagrįsti, o faktai kar-tais būna neteisingi³⁷. Jis pareiškė, esą kunigų algoms skirti pinigai sulaikyti todėl, kad neįkurta Lietuvos bažnytinė provincija, todėl kol nėra juridinio subjekto, niekas neturi teisės reikalauti šių pinigų. L. Bistras paaiškino, kad arkivyskupas Jurgis Matulevičius iš Romos atvežė raštą, kuriuo 1926 m. balandžio 24 d. įsteigiama Lietuvos bažnytinė provincija su Kauno arkivyskupija, Telšių vyskupija su Klaipėdos prelatūra ir Kaišiadorių, Panevėžio ir Vilkaviškio vyskupijos, kurioms paskirti nauji vyskupai. Pranešėjas informavo, kad 1926 m. gegužės 8 d. įvykusiame Ministrų kabineto posėdyje nutarta atnaujinti diplomatinis santykius su Vatikanu. 1926 m. gegužės 12 d. L. Bistras, eidamas Ministro Pirmininko pareigas, parašė raštą Šv. Sostui, kuriame teigė, kad bažnytinės provincijos įkūrimas yra Bažnyčios ir tikinčiųjų reikalas, neturintis įtakos Lietuvos valstybės sienoms ir užsienio politikai, tačiau sveikintinas reiškinys, nes atpalaiduoja Lietuvos bažnyčias nuo Mogiliovo ir Varmijos arkivyskupijų jurisdikcijos. Kartu jis pasiūlė Vatikanui atnaujinti diplomatinis santykius. L. Bistras įrodė, kad Lietuvos bažnytinė provincija yra formaliai įkurta, todėl M. Sleževičiaus atsakymas neatitinka tikrovės, tuo labiau kad pinigai nemokami ir kitų religijų dvasininkams. Jis aiškino, kad Vyriausybė, nepripažindama Lietuvos bažnytinės provincijos įkūrimo, kartu griau-na savo autoritetą, nes ignoruoja buvusios Vyriausybės pasižadėjimus ir pažeidžia užsienio politikos tęstinumą. Jo kalbos metu socialdemokratai Liuda Purėnienė ir K. Bielinis, taip pat liaudininkas Z. Toliušis replikavo ir šaipėsi iš KD bloko ir Vatikano. L. Bistras taip pat atkreipė dėmesį, kad liaudininkai iš pradžių norėjo teisėtu būdu nubraukti lėšų tikybinėms organizacijoms ir pateikė įstatymo pakeitimo projektą, tačiau tai nepavyko, nes Seimo dauguma balsavo prieš pakeitimą. Tuomet Vyriausybė nusprendė sulaikyti šias lėšas ir nevykdyti įstatymo, o tai, pasak L. Bistras, buvo neteisėtas žingsnis.

A. Voldemaras, nors ir nepritarė interpeliacijos pateikimui M. Sleževičiaus

³⁶ III Seimo stenogramos. II sesija, 28 posėdis, 1926 m. spalio 1 d.

³⁷ III Seimo stenogramos. II sesija, 30 posėdis, 1926 m. spalio 8 d.

vizito Maskvoje metu, sutiko, kad interpeliacijoje išdėstyti faktai yra svarbūs, o premjero aiškinimai silpni. Politikas tvirtino, kad nekaltų žmonių suėmimas ir laikymas kalėjime yra nepateisinamas, be to, kritikavo vokiečių jėzuitų vienuolio išsiuntimą iš Lietuvos ir teigė, kad vokiečiai atsakys tuo pačiu, todėl tai jau tarptautinės politikos momentas.

LŪP vardu kalbėjęs Jonas Aleksa taip pat pritarė, kad interpeliacija reikalinga, nes krašte padidėjęs pakrikimas ir nerimas. Jis kritikavo Ministrą Pirmininką dėl deklaruojamos kovos prieš bolševizmą ir fašizmą, nes, J. Aleksos nuomone, ši kova gali būti nukreipta prieš visus, nepritariančius Vyriausybės politikai. Kritikos teko ir vidaus reikalų ministrai Vladui Poželai dėl pataikavimo profsąjungoms. Jas J. Aleksa vadino ne ekonominėmis organizacijomis, bet organizacijomis, turinčiomis „tam tikrų ideologinių ryšių su užsieniu“³⁸.

V. Požela, atsakydamas į interpeliaciją, stengėsi sušvelninti kaltinimus dėl išleisto aplinkraščio, streikų, suėmimų, jėzuitų vienuolio išsiuntimo ir algų kunigams sulaikymo, ir tvirtino, kad viskas daroma laikantis įstatymų ir valstybės interesų. Apskritai pozicija neturėjo rimtų argumentų paneigti interpeliacijoje iškeltų faktų, todėl kaltino ir net šmeižė buvusius KD bloko Vyriausybės narius. Buvęs vidaus reikalų ministras A. Endziulaitis griežtai protestavo prieš šmeižtus ir apkaltino poziciją demagogija.

Vertinant Ministro Pirmininko atsakymą į LŪS ir LKDP interpeliacijas dėl vidaus reikalų ministro veiklos, surengtas vardinis balsavimas dėl pasitikėjimo Vyriausybe. 43 Seimo nariams balsavus „už“, 26 – „prieš“, dauguma Seimo narių pareiškė pasitikėjimą³⁹.

Krikščionių demokratų atstovai išvėlgė Vyriausybės klaidų ir dėl Klaipėdos krašto. 1926 m. spalio 26 d. svarstant „Klaipėdos krašto gubernatoriaus įstaigos etatus“, LDF atstovas Petras Radzevičius konstatavo faktą, kad Klaipėdos krašte lietuvių kalbos mokymas beveik lygus nuliui, todėl reikia daugiau lietuvių kalbos mokytojų. Pranešėjas teigė, kad gubernatorius toleruoja vietinės valdžios daromus Klaipėdos konvencijos pažeidimus ir kenkia lietuvių tautos interesams⁴⁰. Taip pat jis kaltino liaudininkų valdžią pataikaujant vokietininkams ir taip įžeidžiant vietos lietuvių tautinius jausmus. Be to, pranešėjas kritikavo Prezidentą Kazį Grinių, kad šis vizito Klaipėdos krašte metu lankė vokiečių dvarininkus, bet neaplankė žuvusių sukilėlių kapų ir tautinio atgimimo patriarcho Martyno Jankaus, taip užsitraukdamas vietos lietuvių nepasitikėjimą.

KD bloko frakcijos norėjo, kad M. Sleževičiaus Vyriausybė atstatydytų ir siektų patys su liaudininkais sudaryti koalinę Vyriausybę. Spalio mėnesį politinės policijos pranešimuose pradėta rašyti apie „fašistų“ organizavimąsi ir rengiamą ginkluotą sukilimą. Politinės policijos viršininkas spalio pabaigoje parengtame pranešime „Fašistų judėjimas Lietuvoje“ fašistinės organizacijos vadovais pavadino krikščionių demokratų lyderius – M. Krupavičių, L. Bistrą, Petrą Karvelį, A. Endziulaitį, Zigimą

³⁸ III Seimo stenogramos. II sesija, 32 posėdis, 1926 m. spalio 12 d.

³⁹ III Seimo stenogramos. II sesija, 33 posėdis, 1926 m. spalio 15 d.

⁴⁰ III Seimo stenogramos. II sesija, 36 posėdis, 1926 m. spalio 26 d.

Starkų ir A. Stulginskį, tačiau pridūrė, kad jie aktyviai neveikia, tik vadovauja⁴¹. Alfonsas Eidintas rašė, kad A. Stulginskis kartu su kitais krikščionių demokratų lyderiais finansiskai parėmė opozicinį Vyriausybei Juozo Tomkaus laikraštį „Tautos valia“⁴². (1926 m. spalio 23 d. išėjo „Tautos valios“ pirmasis numeris, jo redaktorius ir leidėjas buvo V. Grigaliūnas-Glovackis⁴³.)

Šalyje ir Seime augant įtampai, liaudininkai ir socialdemokratai toliau stengėsi įgyvendinti savo politines nuostatas. 1926 m. lapkričio 3 d. I skaitymu buvo svarstomas Vidaus reikalų ministerijos etatų pakeitimas, kuris numatė iš 185 kriminalinės ir politinės policijos etatų panaikinti 82, o iš 7 kriminalinės policijos punktų palikti tik 3: Kaune, Panevėžyje ir Šiauliuose⁴⁴. Antanas Milčius šį projektą pavadino visiška nesąmone, nes nei politinių, nei kriminalinių nusikaltimų nesumažėjo. Jo manymu, Vyriausybė imasi pernelyg daug atsakomybės, dėl sutaupyto 387 000 litų kraštą statydama į didelį pavojų.

Seimo dešiniojos frakcijos ir spauda ne be reikalo triukšmavo dėl bolševizmo pavojaus. Pasinaudoję kairiųjų Vyriausybės suteiktomis laisvėmis, komunistai suaktyvino savo veiklą visoje Lietuvoje. Pavyzdžiui, lapkričio 6–9 dienomis Rusijos „Spalio revoliucijos“ (bolševikų perversmo) 9-ųjų metų proga nelegaliai veikianti Lietuvos komunistų partija organizavo viešus darbininkų mitingus ir paskaitas Kaune, Šiauliuose, Joniškėje, Biržuose, Rokiškėje, Ukmergėje, Kėdainiuose, Vilkaviškyje ir kituose miestuose. Lapkričio 7 d. Kaune, Zitiečių salėje, raudonomis vėliavomis ir komunistiniais štikiais papuoštoje scenoje skambėjo „Internacionalas“, buvo iškabintos SSRS vėliavos⁴⁵. Policija, reaguodama į tokius komunistų veiksmus, SSRS vėliavas liepė nukabinti.

1926 m. lapkričio 12 d. LKDP, LŪS, LDF ir tautininkų atstovai pasirašė interpeliaciją Ministrui Pirmininkui dėl švietimo ministro veiklos. Ministras kaltintas dėl iš mokyklų šalinamos tikybos ir tautiškumo, taip pat dėl visuomenės lenkinimo – 60 naujų lenkiškų mokyklų prie demarkacijos linijos steigimo⁴⁶.

1926 m. lapkričio 15 d. LKDP ir LDF atstovai pateikė interpeliaciją Ministrui Pirmininkui dėl 1926 m. lapkričio 3 d. priimto neteisėto Ministrų kabineto nutarimo atleisti iš darbo vieną sutuoktinį, jeigu abu dirba valstybės tarnyboje, nes dėl etatų sumažinimo atsirado daug bedarbių karininkų ir inteligentų⁴⁷. Jų nuomone, nutarimas prieštaravo Konstitucijai ir kitiems įstatymams. Magdalena Galdikienė nurodė, kad Švietimo ministerijos įstaigose prašoma duomenų apie ištekęsias moteris, jų vyrų tarnybą ir turta, siekiant jas atleisti iš darbo. Seimo prezidentas, gavęs nutarimą, nustatė, kad jis yra nekonstitucinis ir grąžino Ministrų kabinetui su pastaba, kad jį atšauktų.

⁴¹ *Klasės ir politinės partijos Lietuvoje 1919–1926 metais*. Vilnius, 1978, p. 189.

⁴² Eidintas, A. *Aleksandras Stulginskis*. Vilnius, 1995, p. 214.

⁴³ *Tautos valia*. 1926, spalio 23 d.

⁴⁴ *III Seimo stenogramos*. II sesija, 38 posėdis, 1926 m. lapkričio 3 d.

⁴⁵ Eidintas, A. *Aleksandras Stulginskis*. Vilnius, 1995, p. 216–217.

⁴⁶ *III Seimo stenogramos*. II sesija, 43 posėdis, 1926 m. lapkričio 16 d.

⁴⁷ *III Seimo stenogramos*. II sesija, 44 posėdis, 1926 m. lapkričio 19 d.

Ir taip įkaitusią atmosferą Lietuvoje paaštrino lapkričio 21 d. įvykusios nesankcionuotos dešiniųjų studentų demonstracijos išvaikymas ir jos dalyvių sumušimas.

1926 m. lapkričio 23 d. Seimo Pirmininkui dr. Jonui Staugaičiui perskaičius Seimo prezidiumo sveikinimą dr. Jonui Basanavičiui 75-mečio proga, F. Mikšys pasiūlė sveikinimą siųsti Seimo vardu ir pareikalavo, kad tame pačiame posėdyje būtų įvertinti 1926 m. lapkričio 21-osios įvykiai ir pasmerktas smurtas, panaudotas prieš studentiją. Seimo Pirmininkas neleido diskutuoti šiuo klausimu ir baigė posėdį⁴⁸.

Studentų sumušimas per demonstraciją sukėlė pasipiktinimą visoje Lietuvoje, į laikraščius buvo siunčiami protestai. Lapkričio 23 d. Karo muziejaus sodelyje buvo minima dr. J. Basanavičiaus 75-mečio sukaktis. Po Prezidento K. Griniaus ir krašto apsaugos ministro Juozo Papečio kalbų minia tylėjo, o plojo tik po jų kalbėjusiam Antanui Smetonai⁴⁹. Taip visuomenė išreiškė pasipiktinimą, tačiau į visuomenės nuomonę nebuvo sureaguota.

1926 m. lapkričio 26 d. buvo svarstoma interpelacija dėl lapkričio 21 d. įvykusios studentų demonstracijos išvaikymo. LKDP, LTS, LŪS, LDF ir LŪP frakcijų⁵⁰ Ministrui Pirmininkui įteiktoje interpeliacijoje teigiama, kad studentų eisena buvo uždrausta neteisėtai, esą policija iš anksto buvo pasiruošusi susidoroti su demonstrantais, todėl buvo sumušta ir sužeista daug žmonių, nemažai asmenų neteisėtai sulaikyta. Interpelacijos teikėjų nuomone, egzekucija vyko prie prezidentūros ir M. Sleževičiaus namų, tačiau jos niekas nenutraukė, todėl galima daryti išvadą, kad Vyriausybė persekioja „tautinius ir valstybinius nusistačiusią visuomenę“ ir palaiko valstybės priešus – komunistus. Interpeliacijoje Ministro Pirmininko buvo klausiamą, ar bus sustabdytas tautinės idėjos reiškėjų persekiojimas, ar vidaus reikalų ministras nubaus šio susidorojimo kaltininkus.

Dėl interpeliacijos priimtino pirmasis kalbėjo A. Voldemaras. Jis teigė, kad Vyriausybė neteisėtai uždraudė Konstitucijoje garantuotą teisę surengti eisena. Taip pat pranešėjas patarė išsiaiškinti tiesą, kas yra kaltas dėl tų įvykių, ir pasiūlė vengti įspūdžio, kad einantys su raudona vėliava yra favorizuojami, o einantys už Nepriklausomą Lietuvą sutinkami policijos.

Karštą kalbą pasakė LKDP lyderis M. Krupavičius. Nevengdamas aštrių kaltinimų kairiajai pusei ir tautinių mažumų atstovams, socialdemokratams jis vadino bolševikų avangardu, liaudininkus kritikavo dėl „tautiškos linijos“ neturėjimo, o lenkus ir klaipe diečius kaltino neloyalumu valstybei. Vidaus reikalų ministrą V. Poželą LKDP lyderis kaltino, kad į komunistų susirinkimą jis pasiuntė kelis policininkus, o prieš studentus metė didelį skaičių policijos ir net ulonų rezervą, nors studentai nutarė eisenos nedaryti ir neorganizuotai nueiti prie paminklo Žuvusiems už Lietuvos laisvę Karo muziejaus sodelyje. Supykęs M. Krupavičius kairiosioms frakcijoms pareiškė: „Jeigu jūs pravar-

⁴⁸ III Seimo stenogramos. II sesija, 45 posėdis, 1926 m. lapkričio 23 d.

⁴⁹ III Seimo stenogramos. II sesija, 53 posėdis, 1926 m. gruodžio 3 d.

⁵⁰ III Seimo stenogramos. II sesija, 46 posėdis, 1926 m. lapkričio 26 d.

džiuojate tautinį susipratimą, patriotizmą, tautinius idealus fašizmu, ta prasme ir aš esu fašistas“⁵¹.

Socialdemokratas J. Plečkaitis teigė, kad KD bloko atstovai A. Endziulaitis ir F. Mikšys yra sekmadienio demonstracijos organizatoriai, aiškino, kad „fašistiškai nusistatęs krikščioniškasis blokas“ nori perversmų, taip pat pagrasino, jei krikščionys demokratai nemokės naudotis jiems duota laisve, socialdemokratai imsies griežtų priemonių. Jo kalba sukėlė KD bloko pasipiktinimą ir protestą.

Liaudininkų lyderis Z. Toliušis pritarė interpeliacijos priimtinumui ir tvirtino norįs, kad išaiškėtų tiesa. Jis kaltino dešiniųjų bloką demonstracijos organizavimu ir anarchijos kėlimu. Pasak liaudininko, visas triukšmas keliamas dėl būsimo biudžeto priėmimo, ir neslėpė, kad bus nubrauktos algos kunigams, teisme iškeltos bylos dėl neteisėtai išseiktų pinigų.

Diskusijų dėl interpeliacijos metu Seimo nariai ižeidinėjo vieni kitus, neleido kalbėti, triukšmavo ir beldė. Taip elgėsi ir dešinieji, ir kairieji.

1926 m. lapkričio 22 d. dėl sekmadienio įvykių LKDP frakcija priėmė nutarimą, kuriuo remdamasis J. Steponavičius atsistatydino iš II vicepirmininko pareigų⁵². Tame pačiame posėdyje buvo pradėtas svarstyti 1927 metų valstybės biudžetas, kurį numatyta sumažinti 14 509 188 litais.

Į interpeliaciją dėl lapkričio 21 d. įvykių Ministras Pirmininkas M. Sleževičius atsakė tik 1926 m. gruodžio 3 d.⁵³ Jis paaiškino, kad studentai ne tik ruošėsi demonstracijai, bet ir planavo daužyti langus profesinių sąjungų bute, o darbininkai ruošėsi ginti savo nuosavybę ir atremti demonstrantų puolimą, todėl apskrities viršininkas neleido studentams daryti demonstracijos. Administracija turėjo teisę uždrausti demonstraciją, kuri galėjo suardyti viešąją tvarką, tačiau minia išėjo į gatves ir neklaušė policininkų įsakymo išsiskirstyti. Jis sakė, kad minia buvo ginkluota lazdomis, todėl prieš ją buvo mestas raitosios policijos rezervas, kuris turėjo ją išskirstyti, tačiau minia puolė policininkus lazdomis, kurie tik gynėsi „stekais“. Demonstracijos metu buvo sulaikyta 13 žmonių, kurie kurstė ir puolė policiją lazdomis. Jis teigė, kad opozicija iš anksto kurstė visuomenės nepasitenkinimą savo spaudoje, o demonstracijos organizatoriai siekė sukelti demonstrantų susirėmimą su policija ir paskui jį naudoti savo tikslams. Opozicija nepritarė Ministro Pirmininko atsakymui ir toliau laikėsi savo nuomonės, kad studentai demonstracijos nedarė ir būtų ramiai išsiskirstę, jei policija nebūtų įjojusi į minią ir mušusi nekaltus žmones. Tokį poelgį LDF atstovas Pranas Raulinaitis pavadino Vyriausybės klaida, A. Voldemaras griežtai pareiškė, kad tai yra nedovanotina, todėl M. Sleževičiaus kabinetas turi būti nuverstas, ir, jei to nebus padaryta, pozicija parodysianti, kad Seimas gina svetimus Lietuvai interesus. Už nepasitikėjimą Ministrų kabinetu balsavo 33 Seimo nariai, tačiau 44 pareiškė pasitikėjimą Vyriausybe.

⁵¹ *Ten pat.*

⁵² *Ten pat.*

⁵³ *III Seimo stenogramos. II sesija, 52 posėdis, 1926 m. gruodžio 3 d.*

1926 m. lapkričio 25 d. Lietuvos universiteto senatas posėdyje išreiškė pasipiktinimą dėl brutalaus policijos elgesio su studentais ir pavadino tai universiteto ir jo studentų įžeidimu, žalingu tautai ir valstybei, tačiau paprašė studentų nepasiduoti provokacijoms ir neįsitraukti į partijų rietenas. Šį pareiškimą pasirašė universiteto rektorius prof. Mykolas Biržiška ir pasirašė švietimo ministrui V. Čepinskiui.

Visuomenėje susidarė nuomonė, kad komunistai gali mitinguoti nebaudžiami, o su patriotais susidorojama. „Tautos valia“ rašė, kad legaliai Lietuvoje leidžiami šie komunistų laikraščiai: „Darbininkų atstovas“, „Kovos vėliava“, „Vilnis“, „Profesjonų vienybė“ ir „Proletaras“⁵⁴. Oficialiai veikė komunistinė organizacija „Šviesa“⁵⁵.

Kaip matyti iš archyvinių dokumentų, jau 1926 m. lapkričio 24 d. liaudininkai žinojo apie organizuojamą perversmą, – apie tai LVLS centro komiteto posėdyje pranešė Justinas Strimaitis. Jis informavo, kad tarp karininkų yra „didelis bruzdėjimas“, susikūrusi organizacija, jie reikalauja sutvarkyti atlyginimus, įvesti priedus ir sudaryti „tvirtą valdžią“, – tai yra nutraukti koaliciją su LSDP ir sudaryti ją su dešiniaisiais. Posėdyje centro komitetas nusprendė, kad reikia keisti švietimo ministrą ir paaiškino, kad LSDP sutinka šį postą užleisti LVLS. Ministro postas buvo numatytas Vincui Kveskai. Taip pat nutarta pasiūlyti, kad LSDP užleistų Vidaus reikalų ministeriją, o patys paimtų Teisingumo ministeriją (į vidaus reikalų ministrus buvo numatytas Antanas Sugintas)⁵⁶. Šis LVLS centro komiteto nutarimas rodo, kad liaudininkai negalvojo sudaryti koalicijos su dešiniųjų partijų atstovais. Tuo metu krikščionys demokratai neatsisakė šios minties, nors konfrontacija tarp LKDP ir LVLS buvo labai aštri. A. Stulginskis, atstovaudamas LŪS, pasisiūlė sudaryti koaliciją su liaudininkais. Lapkričio pabaigoje advokato D. Nargelavičiaus bute įvyko pasitarimas, kuriame taip pat dalyvavo L. Bistras, Zigmas Starkus, kunigas Juozas Vailokaitis ir LVLS atstovas Zigmas Toliušis, tačiau liaudininkų atstovas koalicijos idėjos atsisakė⁵⁷.

Tik 1926 m. gruodžio 15 d. „Lietuvos žinios“ pranešė apie numatomus Ministrų kabineto pakeitimus: vidaus reikalų ministru siūlomas Bronislovas Cirtautas, švietimo ministru – V. Kveska⁵⁸.

Vyriausybė dėl Seimo dešiniųjų frakcijų interpeliacijų pasidarė neveikli, ministrai socialdemokratams V. Čepinskiui ir V. Poželai buvo įteikę Ministrui Pirmininkui atsistatydinimo pareiškimus. Nežiūrint to, LVLS nekeitė savo taktikos dėl opozicijos.

Aistros ir įtampa Seime nenurimo ir vėliau svarstant biudžetą. LŪS narys Dionizas Trimakas 1926 m. lapkričio 30 d. vykusiam 47-ajame Seimo posėdyje kaltino M. Sleževičiaus Vyriausybę LŪS griovimu, dešiniųjų organizacijų slopinimu, kooperacijos

⁵⁴ Argus. Kaip bolševikai Lietuvą „šviečia“. *Tautos valia*. 1926, lapkričio 14, p. 2–3.

⁵⁵ *III Seimo stenogramos*. II sesija, 59 posėdis, 1926 m. gruodžio 14 d.

⁵⁶ Lietuvos valstiečių liaudininkų sąjungos CK 1926 m. lapkričio 24 d. posėdžio protokolas Nr. 30. Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos Rankraščių skyrius. F. 199–32, p. 113.

⁵⁷ Eidintas, A. *Aleksandras Stulginskis*. Vilnius, 1995, p. 216–217.

⁵⁸ Asmenų pakeitimai Ministrų kabineto sąstate. *Lietuvos žinios*. 1926, gruodžio 15, p. 1.

griovimu ir ėjimu prie valstybinio socializmo. Jis teigė, kad ūkininkams draudžiama burtis į ūkininkų draugijas, o komunistinės profesinės sąjungos proteguojamos, piktinosi, kad patriotai „nagaikomis kapojami, arklių kanopomis mindomi, o komunistams duodama pilna laisvė“. LŪS narys savo kalbą baigė žodžiais: „Piliečiai, kurių teisės yra valdžios įžeistos, turi sukilimo teisę prieš valdžią. Šita teisybė kybo, kaip Damoklo kardas, ant valdančiųjų galvų“⁵⁹.

Seimo Pirmininkas dovė D. Trimakui pastabą ir nutarė pasiųsti jo kalbos stenogramą valstybės gynėjui, kad ją įvertintų A. Voldemaras, protestuodamas prieš tokį dr. Jono Staugaičio nutarimą, teigė, kad taip užgniaužiama žodžio laisvė ir pažeidžiama Seimo nario neliečiamybė. Jis aiškino, kad toks baudžiamojo kodekso straipsnis galiojo tik carinėje Rusijoje. Pasak A. Voldemaro, Seimo Pirmininkas tokios teisės neturi, todėl taip elgdamasis jis pažeidė Seimo statutą ir Konstituciją.

Tame pačiame posėdyje buvo perskaityta tautininkų ir KD bloko lapkričio 22 d. interpeliacija užsienio reikalų ministrui. Joje pateikiami klausimai: kada bus paskirtas nuolatinis užsienio reikalų ministras; kodėl Lietuvos atstovas prie Tautų Sąjungos Dovas Zaunius paskirtas į Prahą, o vietoj jo paskirtas Vaclovas Sidzikauskas; kokios instrukcijos buvo duotos Lietuvos delegacijai; kokią reikšmę Lietuvai turi Lenkijos patekimas į Tautų Sąjungos tarybą ir pirmojo klaipėdiečių skundo svarstymas; ar žinoma, kaip V. Sidzikauskas balsavo dėl Lenkijos priėmimo į Tautų Sąjungos tarybą.

LVLŠ vardu kalbėjęs Pranas Dailidė prieštaravo interpeliacijos priimtinumui, esą apie užsienio politiką buvo pakankamai kalbėta svarstant klausimus dėl sutarties su SSRS ratifikavimo, o šios sutarties sudarymas yra Lietuvos atsakymas į Lenkijos išrinkimą Tautų Sąjungos tarybos nare. Surengtame balsavime tik 29 Seimo nariai pasisakė už skubų interpeliacijos svarstymą, 41 balsavo „prieš“.

Tame pačiame posėdyje buvo paskelbta lapkričio 26 d. KD bloko atstovų pasirašyta interpeliacija krašto apsaugos ministrui dėl jo interviu laikraštyje „Lietuva“. Pasak KD bloko, ministras, kalbėdamas apie kariuomenės reorganizaciją, viešai atskleidė valstybės paslaptį apie Lietuvos šaulių sąjungos „kariškus uždavinius“ karo metu. Cituojami Lenkijos laikraščiai, kurie šaipėsi iš tokio Lietuvos krašto apsaugos ministro atvirumo. Ministras taip pat kaltintas dėl Seimui priklausančios kompetencijos pasisavinimo, nes pertvarkė kariuomenę pagal naujus etatus, nors jie tik neseniai pasiųsti Ministrų kabinetui, o vėliau dar turi būti svarstomi Seime, bei pažeidė įsakymą kariuomenei, viešai paskelbdamas karininko atestaciją⁶⁰. Liaudininkų atstovas plk. Antanas Zubrys paneigė kaltinimus krašto apsaugos ministrui, įrodęs, kad „Vyriausybės žiniuose“ atspausdintame Lietuvos šaulių sąjungos statute yra daugiau informacijos negu pateikė Juozas Papečkys. Pranešėjas patarė netikėti lenkų laikraščiais, nes jie tendencingi ir negali teigiamai atsilipti apie Lietuvos ministrą, dalyvavusį „peoviakų“⁶¹ tardyme. Taip pat jis pareiškė,

⁵⁹ III Seimo stenogramos. II sesija, 47 posėdis, 1926 m. lapkričio 30 d.

⁶⁰ III Seimo stenogramos. II sesija, 47 posėdis, 1926 m. lapkričio 30 d.

⁶¹ P.O.W. – Polska Organizacja Wojskowa, lenkų karinė organizacija, 1919 m. rengusi Lietuvoje perversmą. Jos nariai teisti Lietuvoje 1920 m. (*red. past.*).

kad ministras gali leisti savo įsakymus ir turi teisę juos atšaukti ir kt. Seimo dauguma balsavo prieš interpeliacijos priimtinumą.

Svarstant biudžetą, M. Sleževičiaus Vyriausybę pradėjo kritikuoti ir tautinių mažumų atstovai. 1926 m. gruodžio 9 d. svarstant 1927 m. valstybės biudžetą, klaipėdiškis Seimo narys Maksas Jagštaitis apkaltino Vyriausybę, kad direktorija sudaryta nedemokratiškai, neatsižvelgta į didžiausios partijos reikalavimus. Kaip teigė Seimo narys, gubernatorius pažadėjo visus vokiečius iš redakcijų išmesti, jei jie nesiliaus rašinėje, be to, skiriam valdininkus prašė atsižvelgti į Klaipėdos specifiką⁶².

Lenkų frakcijos atstovas Boleslovas Liutikas dėl blogos ekonominės padėties kaltino ir dešiniuosius, ir kairiuosius, nes, pasak Seimo nario, užsienio politikos ir žemės reformos klausimais jie buvo vienodos nuomonės. Be to, B. Liutikas tvirtino, kad žemės reforma yra bloga ir kraštui nenaudinga.

LŪS frakcijos atstovas A. Stulginskis, kalbėdamas apie biudžetą, kaltino Vyriausybę duotų pažadų nesilaikymu. Jis teigė, kad deklaracijoje krašto apsaugos ministras žadėjo stiprinti šalies ginkluotąsias pajėgas, aprūpinti jas moderniais ginklais ir karo technikos priemonėmis, tačiau krašto apsaugai skiriama 5 milijonais litų mažiau negu 1926 m., be to, beveik nieko neskiriama kariuomenei apginkluoti. Taip pat A. Stulginskis priminė finansų ministro pažadus kelti darbingumą, tačiau per visą šalį nuvilnijo masiniai streikai, kurie padarė daug nuostolių. Be to, kaip teigė Seimo narys, žemės ūkio ministras žadėjo ypač remti naujakurius, tačiau naujakurių paskoloms visai neskiriama lėšų, kai buvusi Vyriausybė buvo skyrusi 5 milijonus litų; taip pat žemės ūkio ministras žadėjo kelti žemės ūkio kultūrą, remti eksportą, tačiau ir šioms pozicijoms lėšos labai apkarpos. A. Stulginskis, pavadinęs 1927 m. biudžetą „bankroto biudžetu“, padarė išvadą, kad jis nesvarstytinas.

Gruodžio 9 d. vakariniame posėdyje vokiečių atstovas R. Kinderis konstatavo, kad Vyriausybės politika tikybos klausimais yra nepakenčiama, todėl su ja sutikti negalima. Jo nuomone, nemokėjimas dvasininkams įstatymais nustatyto atlyginimo įrodo, kad politikai nesiskaito su įstatymais. R. Kinderis piktinosi policijos elgesiu, kai ji, įsiveržusi į bažnyčią, nutraukia pamaldas. Pasak jo, Vyriausybė, duodama tokius nurodymus, remiasi caro įstatymais, nors jie prieštarauja Konstitucijai ir negalioja. Taip pat vokiečių atstovas pabrėžė, kad evangelikai liuteronai nori turėti savo išrinktą konsistoriją, o ne Vyriausybės paskirtą⁶³.

Gruodžio 14 d. LKDP, LŪS ir LDF atstovai pateikė interpeliaciją dėl V. Grigaliūno-Glovackio ir Povilo Plechavičiaus suėmimo, piktindamiesi, kad komunistai, lapkričio 9 d. Zitiečių ir lapkričio 29 d. Tilmanso salėse vykusiuose mitinguose viešai agitavę surengti ginkluotą sukilimą, yra nebaudžiami⁶⁴. Seimo dauguma nusprendė, kad interpeliacijos svarstymas neskubus.

⁶² III Seimo stenogramos. II sesija, 55 posėdis, 1926 m. gruodžio 9 d.

⁶³ III Seimo stenogramos. II sesija, 56 posėdis, 1926 m. gruodžio 9 d.

⁶⁴ III Seimo stenogramos. II sesija, 60 posėdis, 1926 m. gruodžio 14 d.

Gruodžio 16 d. vakariniame posėdyje svarstant 1927 m. biudžetą dėl Žemės ūkio ministerijai skirtų lėšų, Seimo Pirmininkas Jonas Staugaitis nusprendė uždaryti kalbėtojų eilę. Tam Seimo dauguma pritarė. A. Endziulaitis pareiškė, kad Seimo dauguma dažnai rankų pakėlimu užčiaupia opozicijos atstovams burnas, ypač kai kalbama apie svarbiausius valstybės ir tautos reikalus, ir griežtai protestavo prieš tokių elgesį⁶⁵. A. Voldemaras taip pat piktinosi žodžio laisvės suvaržymu ir priminė kairiesiems jų klaidą Peterburgo lietuvių seime, kai jie atsisakė balsuoti už Lietuvos nepriklausomybę. Politikas tvirtino, kad kairieji turėtų atgailauti už praeties klaidas ir neturi teisės uždrausti kalbėti žmonėms, kurie atgavo Lietuvos nepriklausomybę. K. Ambrozaitis atkreipė pozicijos dėmesį, kad dėl mažiausio dalyko kiekvieną valandą Seime kyla triukšmas. Pabrėžęs, kad tai yra visuomenės nuotaikų atspindys, Seimo narys patarė pozicijai nekurstyti tos audros.

Nepaisydamas opozicijos protestų, Seimo Pirmininkas pasiūlė sutrumpinti kalbėjimo laiką iki 20 minučių. Dauguma tam pritarė. Vėliau Seimo Pirmininkas pasiūlė baigti posėdį, tačiau dauguma balsavo, kad posėdis būtų tęsiamas. Kai kurie Seimo atstovai išėjo iš posėdžio, nesulaukę jo pabaigos. A. Voldemaras taip pat jau buvo palikęs Seimo rūmus. Pirmininkui dar kartą pasiūlius baigti posėdį, dauguma vėl nusprendė jį tęsti. Posėdį siūlė baigti ir opozicinės LDF frakcijos lyderis K. Ambrozaitis, tačiau vėl dauguma balsavo „prieš“ ir tęsė Žemės ūkio ministerijos biudžeto svarstymą.

Gruodžio 17 d. 3 val. 43 min. M. Krupavičiaus kalbos metu 63-ąjį Seimo posėdį nutraukė įsiveržę karininkai.

Nėra tiksliai žinoma, kiek KD blokas prisidėjo prie 1926 m. gruodžio 17 d. perversmo, bet pulkininkas Konstantinas Žukas atsiminimuose teigė, kad A. Stulginskis buvo prieš ginkluotą sukilimą⁶⁶. Valstybės saugumo departamento direktorius Antanas Povilaitis 1939 m. gegužės 23 d. pažymėjo „Sukilimai Lietuvoje nuo nepriklausomybės atgavimo iki šių metų sausio mėn. 1 dienos“, skirtoje Prezidentui, Ministrui Pirmininkui, vidaus reikalų ministrui ir kariuomenės vadui, rašė, kad perversmą paruošė dešiniojos grupės: tautininkai ir krikščionys demokratai, padedant karininkams, siekdami nuversti valstiečių liaudininkų ir socialdemokratų Vyriausybę⁶⁷. Jis išvardijo perversmo priežastis: per daug plačių demokratinių laisvių, kuriomis pasinaudojo komunistai anarchijai kelti, suteikimą; netoleranciją Katalikų bažnyčiai; dešiniųjų organizacijų veiklos varžymą; dideles nuolaidas lenkams leidžiant steigti pradžios mokyklas.

Prezidentas K. Grinius pasitikėjo Ministru Pirmininku M. Sleževičiumi ir nesiėmė jokių veiksmų, kad būtų išsklaidyta įtampa Seime ir šalyje. Rapolas Skipitis, buvęs III Seimo narys ir LŪP atstovas, atsiminimuose teisinio K. Grinių dėl tokio valdymo: „Nesunku suprasti, kad K. Grinius, išgyvenęs savo amžiaus žymią dalį rusų sprespaudoje ir daug kovojęs už sprespaudos pašalinimą, buvo pasiilgęs žmogaus ir piliečių laisvių.

⁶⁵ *III Seimo stenogramos*. II sesija, 63 posėdis, 1926 m. gruodžio 16 d.

⁶⁶ Žukas, K. *Žvilgsnis į praeitį*. Vilnius, 1992, p. 321.

⁶⁷ Povilaitis, A. „Sukilimai Lietuvoje nuo nepriklausomybės atgavimo iki šių metų sausio mėn. 1 dienos, 1939 05 23“. *Kauno apskrities archyvas*. F. 219, ap. 1, b. 1122, lap. 211–212.

Man rodos, tas laisvių ilgesys buvo Grinių atitraukęs nuo realaus tų laisvių vertinimo ir jų taikymo⁶⁸.

R. Skipitis, rašydamas apie savo pokalbį su Prezidentu, paminėjo, kad liaudininkai galvojo nutraukti koaliciją su socialdemokratais ir vėl derėtis su KD bloku, bet norėjo sumažinti jų įtaką šalyje, apkarpydami lėšas kunigams ir katalikiškoms mokykloms 1927 m. biudžete⁶⁹. Tai sunku suprasti, nes po tokių drastiškų priemonių, kurių M. Sleževičiaus Vyriausybė ėmėsi prieš KD bloką ir jo organizacijas, neįmanoma išsivaizduoti šių partijų bendradarbiavimo. Kaip teigia istorikas A. Kasparavičius, 1926-aisiais „Lietuvos žinių“, ypač aršiai puolusių „fašistinių klerikalų bloką“, straipsniai buvo inspiruoti SSRS ambasados, kuriai KD blokas buvo labiausiai nepalanki politinė jėga⁷⁰. SSRS pasiuntinybė aktyviai kišosi į Lietuvos vidaus politiką, siekdama susilpninti krikščionių demokratų įtaką, nes bijojo, kad Lietuva nesusitartų su Lenkija. To siekdama ji bendravo su tautininkų lyderiais, o liaudininkų laikraščiu suteikdavo krikščionis demokratams kompromituojamos medžiagos.

Gruodžio mėnesį sklاندė įvairių gandų apie bolševikų ir fašistų ruošiamus perversmus. Apie tai buvo kalbama Seimo posėdžiuose, buvo įspėti ir Prezidentas, ir Vyriausybė. Gruodžio 14 d. posėdyje LDF frakcijos atstovas Petras Radzevičius kalbėjo, kad eina gandai ir apie bolševikų, ir apie fašistų perversmus, ir prašė Vyriausybę išsiaiškinti ir nuraminti visuomenę⁷¹.

Turėdami daug informacijos apie rengiamą perversmą, nei Prezidentas, nei kairiųjų Vyriausybė jos neįvertino ir netikėjo, kad buvę sąjungininkai gali sulaužyti Konstituciją, todėl nesiėmė jokių priemonių. Kaip antai LVLS frakcijos Seime 1926 m. gruodžio 8 d. protokole yra trumpi įrašai: „Tautininkų interpeliaciją dėl Užsienio reikalų ministerijos pripažinti neskubota. Krikščionių demokratų interpeliaciją dėl krašto apsaugos ministro paimti skubota, o paskui atmesti“⁷².

Įvykus 1926 m. gruodžio 17 d. kariniam perversmui, oficioze „Lietuva“ pasirodė straipsnių, pateisinančių perversmą ir jo vykdytojus, kurie pakėlė „ginklą prieš į rytus vedančią kraštą vyriausybę“ ir prieš „komunistinį perversmą“⁷³. Iš tikrųjų realaus komunistinio perversmo pavojaus tuo metu nebuvo. Net Vincas Kapsukas rašė, kad „dirva socialistinei revoliucijai Lietuvoje dar nebuvo pribrendusi, ir komunistų partija jos 1926 metais nerengė“, tačiau jis paminėjo, kad 1927 m. sausio pradžioje komunistų iniciatyva buvo šaukiamas „profsąjungų vienybės ir visos Lietuvos bedarbių

⁶⁸ Skipitis, R. *Nepriklausomą Lietuvą statant*. Čikaga, 1961, p. 304.

⁶⁹ *Ten pat*, p. 418–419.

⁷⁰ Kasparavičius, A. SSSR ir 1926 metų perversmas Lietuvoje: diplomacija prieš demokratiją. *Lietuvos istorijos metraštis: 1998*. Vilnius, 1999, p. 119–121.

⁷¹ *III Seimo stenogramos*. II sesija, 60 posėdis, 1926 m. gruodžio 14 d.

⁷² III Seimo Lietuvos valstiečių liaudininkų sąjungos frakcijos 1926 m. gruodžio 8 d. posėdžio protokolas. *Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos Rankraščių skyrius*. F. 199–146, lap. 81.

⁷³ Įvykių eigoj. *Lietuva*. 1926, gruodžio 20, p. 1.

suvažiavimas⁷⁴. Lietuvos visuomenė buvo sunerimusi dėl vyraujančios anarchijos ir Vyriausybės tolerancijos suaktyvėjusiai komunistų veiklai, todėl ji lengvai patikėjo „komunistinio perversmo“ pavojumi.

Perversmo ideologai buvo tautininkai, dirvą jam padėjo ruošti krikščionys demokratai, o vykdė tautininkams ir krikščionims demokratams artimi karininkai ir studentų organizacijos. Tautininkams perversmo idėja nebuvo nauja, nes jie, per rinkimus negalėdami patekti į valdžią, ne kartą svarstė, kad tai galima padaryti surengus perversmą. Prof. Zenonas Butkus rašė, kad jau 1923 m. vasario 1 d. Klaipėdoje A. Smetona, būdamas Vyriausybės įgaliotiniu Klaipėdos kraštui, pirmą kartą prašėjo apie valstybinį perversmą prieš krikščionių demokratų valdymą. Įdomu, kad A. Smetona apie tai kalbėjo su SSRS pasiuntinybės atstovu⁷⁵. A. Kasparavičius rašė, kad 1925 m. A. Smetona SSRS pasiuntinio S. Aleksandrovsčio teiravosi, kaip SSRS reaguotų, jei karininkai suorganizuotų perversmą⁷⁶. Tą patvirtina ir M. Sleževičiaus 1927 m. vasario 19 d. laiškas Anicetui Strimaičiui į JAV, kuriame jis rašė, kad A. Smetona ir kiti tautininkai norėjo jėga nuversti krikščionių valdžią, bet jis tam nepritarė, nes, jo manymu, Lietuva tokių mėginimų negali sau leisti⁷⁷. Matydami kairiųjų partijų nesugebėjimą valdyti valstybę, tautininkai laukė perversmo, tačiau patys aktyvių veiksmų nesiėmė. Vienas iš perversmo organizatorių Vladas Skorupskis savo knygoje „La resurrection d’ un peuple“ („Vienos tautos prisikėlimas“), išleistoje 1930 m. Paryžiuje, rašė, kad pirmieji civiliai, sužinoję apie perversmą, buvo A. Merkys ir A. Smetona⁷⁸. Abejotina, ar vieni, neturėdami tokios stiprios politinės jėgos, kaip KD blokas, palaikymo, tautininkai galėjo ryžtis perversmui.

KD blokas daug kartų bandė pakeisti Vyriausybę demokratiniu būdu, Seime balsuojant dėl nepasitikėjimo Ministrų kabinetu, tačiau kiekvieną kartą jiems pritrūkdavo balsų. Liaudininkams tęsiant susidorojimo su politiniais priešininkais politiką, KD blokui reikėjo ieškoti išeities. Akivaizdu, kad KD bloko vadovai matė kelias išeitis: LŪS sudaryti koaliciją su liaudininkais ir pakeisti Vyriausybėje buvusius LSDP ministrus arba surengus perversmą nuversti M. Sleževičiaus kabinetą. Galima teigti, kad pirmąją nuomonę palaikė LŪS ir A. Stulginskis, antrąją – L. Bistras, kurį galima įtarti dalyvavus organizuojant perversmą, nes jis artimai bendravo su 2 pėstininkų pulko vadu plk. Jonu Petruičiu – vienu iš perversmo organizatorių. Vis dėlto nemažai KD bloko veiksmų rodo, kad jie perversmo nenorėjo, o tik siekė, kad atsistatydintų Vyriausybė, todėl M. Krupavičius perspėjo liaudininkų vadovus apie ruošiamą perversmą, apie tai ne kartą buvo kalbėta Seime. Antra vertus, žinoma, kad perversme aktyviai dalyvavo

⁷⁴ Kapsukas, V. *Buržuazinė Lietuva*. Vilnius, 1961, p. 51.

⁷⁵ Butkus, Z. Bendrininkų kėslai. *Darbai ir dienos*. Kaunas, 2000, Nr. 21, p. 196.

⁷⁶ Kasparavičius, A. SSSR ir 1926 metų perversmas Lietuvoje: diplomatija prieš demokratiją. *Lietuvos istorijos metraštis: 1998*. Vilnius, 1999, p. 124–125.

⁷⁷ Būtėnas, J., Mackevičius, M. *Mykolas Sleževičius advokatas ir politikas*. Vilnius, 1995, p. 184.

⁷⁸ Kapsukas, V. *Buržuazinė Lietuva*. Vilnius, 1961, p. 57.

viena iš krikščioniškųjų organizacijų – ateitininkai. KD blokas, dalyvaudamas perversme, nesiekė pakeisti demokratinės santvarkos. Prezidentui A. Smetonai paleidus III Seimą, jie reikalavo paskelbti rinkimus į naująjį Seimą.

Liaudininkų vadovai turėjo galimybę pakeisti taktiką KD bloko atžvilgiu: nutraukti prieš juos nukreiptą puolimo ir šmeižto kampaniją, grąžinti sulaukytas lėšas, skirtas tikybų reikalams, atsižvelgti į KD bloko nuomonę sudarant valstybės biudžetą ir pradėti realiai tartis dėl koalicijos, tačiau to nebuvo padaryta. Liaudininkų vadovai iki pat perversmo dienos KD bloko atžvilgiu laikėsi arogantiškai, rinkėjų jiems suteiktą valdžią naudojo norėdami susilpninti KD bloko įtaką šalyje.

Išvados

1. Po ilgų okupacijos metų atkurtoje valstybėje nebuvo demokratijos tradicijų, parlamentinio darbo patirties, todėl partinės ir ideologinės ambicijos buvo iškeliamos aukščiau už valstybės interesus.

2. III Seimo laikotarpiu liaudininkų ir socialdemokratų koalinės Vyriausybės beato-dairiškas siekimas įvykdyti katalikiškai Lietuvai svetimas socialistines reformas ir bandymas politinėmis priemonėmis pakirsti opozicijoje atsідūrusių krikščionių demokratų įtaką privedė prie 1926 m. gruodžio 17 d. karinio perversmo. Liaudininkų ir socialdemokratų vadovai neįvertino politinės situacijos, visiškai nesiskaitė su opozicija, nepaisė visuomenės nuomonės ir nepadarė nieko, kas galėtų užkirsti kelią perversmui.

3. Krikščionių demokratų lyderių veiksmai rodo, kad jie perversmo nenorėjo, tik siekė, kad atsistatdytų M. Sleževičiaus Vyriausybė. Jie perspėjo liaudininkų vadovus apie ruošiamą perversmą, tačiau kai kurie jų atstovai palaikė perversmininkus ir net dalyvavo perversme.

4. Tautininkai, siekdami patekti į Seimą, sudarė koaliciją su liaudininkais, bet vėliau, matydami jų nesugebėjimą valdyti valstybę, nuolaidas tautinėms mažumoms ir komunistams, pritarė perversmui ir nusprendė atlikti „valstybės gelbėtojų“ vaidmenį.

5. Parlamentinių partijų konfrontacija, III Seime pasiekusi apogėjų, kenkė Lietuvos vidaus ir užsienio politikai ir kėlė pavojų valstybės saugumui. Ji trukdė Seimo ir Vyriausybės darbui, stabdė valstybės pažangą, sukėlė parlamentarizmo krizę ir sudarė prielaidas įsigalėti autoritariniam valdymui.

THE PROBLEM OF THE LEADER IN A PARLIAMENTARY STATE. THE LEADERS OF THE SEIMAS POLITICAL GROUPS UNDER THE PARLIAMENTARY CRISIS OF 1926

AUDRONĖ ŽEMAITYTĖ-VEILENTIENĖ

Summary

Keywords: Seimas political group, coalition, opposition, parliamentary crisis, public opinion, coup d'état.

The article analyzes actions taken by political groups leaders of the 3rd Seimas under the parliamentary crisis; an attempt is made to find out whether there was any possibility of preventing the coup d'état. The author measures to what degree the fate of the Seimas as well as the democracy in Lithuania and the state itself depended on the public experience of the party leaders, their ability to work collaboratively at the Seimas, their tolerance towards politi-

cal opponents and their attitude towards the public opinion. The provided data indicate that the coup d'état could be prevented by making a coalition between the Populists and one of the fractions of the Christian Democratic bloc – the Farmers' Union. The Populists did not take the chance, because their primary goal, besides making democracy reforms, was reducing the influence of Christian Democrats in the country.